

# سرگذشت رادیو در ایران به روایت اسناد (۵۷-۱۳۱۰ هـ ش)



به کوشش و تحقیق: رضا مختاری اصفهانی  
ناشر: دفتر پژوهش‌های رادیو، ۴۸۴ صفحه

اسناد از مهم‌ترین و اصیل‌ترین منابع پژوهش‌های تاریخی هستند؛ به گونه‌ای که اصالت روایت منابع دیگر همچون خاطرات، مطبوعات و کتاب‌های تاریخی با آن سنجیده می‌شود؛ چرا که اسناد پشت‌پرده بسیاری از سیاستگذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها را آشکار می‌سازند. بر این مبنا، برای بازسازی حوادث گذشته باید به سراغ اسناد رفت تا بتوان روایتی اصیل و نزدیک به واقعیت از گذشته داشت. البته این بهره‌مندی از اسناد نباید گزینشی و مطابق با سلیق و عقاید شخصی و ایدئولوژیک باشد.

از جمله پدیده‌هایی که درباره آن لازم است روایتی منسجم و دقیق داشت، حضور رسانه رادیو در عرصه سیاست و اجتماع ایران است. رادیو به‌عنوان ابزاری مدرن در نظر سیاستگذاران دوره پهلوی اول وسیله‌ای بود که می‌توانست ایدئولوژی رژیم مبتنی بر دو شاخص «ناسیونالیسم باستان‌گرا» و «مدرنیسم غربی» را عمومی کند و توده‌های مردم را با آن آشنا و همراه سازد. از همین رو تمهیداتی اندیشیده شد تا این رسانه مدرن در دورترین شهرها و روستاها مخاطب داشته باشد.

کتاب **سرگذشت رادیو در ایران** به روایت اسناد، حکایت ورود این رسانه را پیش از زمان تأسیس آن در کشور بازگویی می‌کند. سرگذشت مذکور از سال‌هایی روایت می‌شود که دستگاه فرستنده رادیو مشمول سانسور و کنترل پلیس قرار داشت. هر ایرانی اگر می‌خواست شنونده رادیوهای بیگانه باشد که در آن زمان هنوز رادیوی ایرانی وجود نداشت، باید از شهربانی مجوز دریافت می‌کرد. با وجود چنین سیاست، کنترل و سانسور بر برنامه‌های رادیویی که قرار بود تأسیس شود، بیشتر بود. از همین رو پیش از آن که رادیو در ایران پا به عرصه حیات بگذارد، برای سانسور برنامه‌های آن سیاستگذاری و برنامه‌ریزی شد. رادیو وقتی با این همه نظارت و توقع در کشور تأسیس شد، باید سرگذشتی پرفراز و نشیب داشته باشد. اسناد کتاب هم بر چنین وضعیتی دلالت دارند. رادیو در ایران زمانی تأسیس شد که

یک سال قبل در اروپا جنگی خانمان سوز آغاز شده بود که اندکی بعد اکثر کشورهای جهان در آن درگیر و مشغول شدند. یک سال و اندی پس از تأسیس رادیو در چهارم اردیبهشت ۱۳۱۹، ایران نه تنها درگیر جنگ که در سوم شهریور ۱۳۲۰ اشغال شد. این سرگذشت پرماجرا در اسناد کتاب به خوبی نمایان است. رادیو یکی از مراکز و تأسیساتی بود که متفقین اشغالگر به آن چشم داشتند. آنها هم برنامه‌های رادیو را در اختیار گرفتند و از آن برنامه‌هایی به زبان‌های خودشان - روسی و انگلیسی - پخش و هم بر برنامه‌های فارسی آن سانسور اعمال کردند. این وضعیت هم پرده‌ای از اشغال کشور را در پی شهریور ۱۳۲۰ باز می‌نمایاند و هم ناظر بر سیاست خارجی ایران در این دوره است. کشوری اشغال شده که در ظاهر بنا به پیمان اتحاد سه‌جانبه به‌عنوان متحد متفقین - شوروی و انگلستان و بعد آمریکا - شناخته می‌شد، اما آنچه اعمال می‌شد، اشغال و سیاست‌های مربوط به آن بود. بخش مهمی از کتاب حاوی اسناد مربوط به این دوره است؛ اسنادی که دخالت‌های بیگانگان در امور داخلی کشور را باز می‌نمایاند.

اشغال که پایان یافت، مشکلات مربوط به آن یکی پس از دیگری رخ نمود. از جمله این مشکلات حرکت‌های تجزیه‌طلبانه از جمله غائله فرقه دموکرات بود. رادیو در مقابله با چنین حرکت‌هایی جایگاهی خاص داشت. پس از فرونشاندن غائله، **رادیو تبریز** با وظیفه برنامه‌سازی تأسیس شد و برنامه‌های بسیاری برای پاسخگویی به برنامه‌های رادیو باکو و بعدها رادیو **بیک آزادی** تهیه و پخش شد. سیاستگذاری در **رادیو تهران (رادیو ایران بعدی)** هم در جهت وحدت ملی و در نظر گرفتن تمامی قومیت‌ها و اقلیت‌های مذهبی بود. اولین کمیسیون تجدیدنظر در برنامه‌های رادیو در بهمن ۱۳۲۶ به این مسائل حساسیت نشان داد و توجه به حفظ وحدت ملی را خواستار شد.

از پی جنگ جهانی دوم و تبعات آن، نهضت ملی‌شدن صنعت نفت آغاز شد. رادیو با توجه به بردی که داشت، رسانه‌ای مهم در همراه کردن توده‌ها با نهضت به‌شمار می‌رفت. از همین رو در دوره دولت ملی دکتر محمد مصدق، مردم به برنامه‌های رادیو حساس بودند و نظرات انتقادی و پیشنهادی خود را در این باره به دفتر نخست‌وزیر ارائه می‌کردند. این نظرات جنبه‌های مختلف از موسیقی رادیو تا برنامه‌های سیاسی را در برمی‌گرفت.

با کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۱ این ارتباط کمرنگ و با سرکوب قیام پانزدهم خرداد ۱۳۴۲ گسسته شد. مذهب‌یون رادیو را رسانه‌ای غیرقابل اعتماد دانسته و برخی رسانه‌های بیگانه را جایگزین آن ساختند.

برنامه‌های رادیو هم بر این بی‌اعتمادی می‌افزود، به طوری که در یکی از برنامه‌های طنز رادیو یکی از گویندگان مذهبی سابق رادیو - حجت‌الاسلام محمدتقی فلسفی - به سخره گرفته شد؛ اقدامی که واکنش تند آیت‌الله بروجردی را به دنبال داشت. این بی‌اعتمادی تا انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ ادامه یافت و پس از آن صفحه‌های دیگر در تاریخ رادیو گشوده شد.

البته اسناد کتاب تنها به سرگذشت سیاسی رادیو اختصاص ندارد. مسائلی چون موسیقی رادیو، برخی از گویندگان و هنرمندان رادیو، بودجه رادیو و دستمزد کارکنان آن، برنامه‌های رادیو در دوره‌های مختلف، شورای عالی موسیقی رادیو و... از جمله موضوعاتی است که اسناد جالب قابل توجهی درباره آنها در این کتاب آمده است.

مختاری اصفهانی در تدوین کتاب از آرشیو سه مرکز اسنادی مهم کشور: سازمان اسناد و کتابخانه ملی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی و مرکز اسناد ریاست جمهوری بهره برده است. وی با توجه به دو کتابی که قبلاً درباره تاریخ رادیو به نگارش درآورده است، به موضوع اشراف داشته و سعی کرده است تا مسائل مختلف رادیو را در اسناد ردیابی کند. البته ناگفته پیداست درباره رادیو حتماً اسناد دیگری در دیگر آرشیوهای داخلی به‌ویژه صداوسیما و آرشیوهای خارجی وجود دارد که می‌تواند سرگذشت رادیو در ایران را غنای بیشتری ببخشد.